نامەی دووەم:

عەرزی جێگری نایب سەڵتەنە،

ڕۆژانی شکۆی هەر بەردەوام بێت، ئەمەیە کە:

لەبەرئەوەی لەم سەردەمەدا هەموو دەوڵەتانی کافر خەریکی ئاشتی و سازانن، منیش هەوڵ و تەقەللامە و کۆشش و ڕەنجم لەو بوارەدا بۆ ئەوە بووە، کە ناکۆکی لەنێوان دەوڵەتی ئیسلامدا نەمێنێ. تا ساڵی پار؛ کار لەئاشتی و پێکهاتن ترازا و ماوەی سازان نەما. دوای پێشڕەویش لە مووش و بایەزید و ئەرجیش، کە گەڕاینەوە تەورێز، لەلای خۆمەوە قایمقامم بەنیازی سازان نارد. ئەوان وەڵامی ڕاستیان نەدایەوە. چەند جارێک لە پەناو پەسارەوە لە دەرگای ئاشتیمان دا، بەڵام هیچ نەکرا. تا ئەمساڵ، بەخواستی خوا و بەختی شاهەنشا «گیانی هەموومان بەقوربانی بێ» ئەوە بوو تووشی ئەو تێشکانە بوون. ئەوەبوو دەستبەجێ خەڵکمان نارد و لەلای خۆمانەوە، بەئاشکرا داوای ڕێککەوتنمان کرد و دواتریش «میرزا تەقی»مان نارد و ئەو ئەرکە پیرۆزەمان پێ سپارد، ئەویان ناردەوە و بەڵێنیشیان پێدابوو، کە لە ماوەی (٤٠) ڕۆژدا وەڵام بدەنەوە. بەڵام بەڵێنەکەیان بەجێ نەهێنا.

سەرەڕای ئەوەش، دیسانەوە چەند جارێک لە ڕێگەی ئینگلیزەکانەوە، بەهۆی باڵوێزیانەوە لە ئەستەمبۆڵ ئەوەمان دەربڕیوە، بەڵام تا ئێستەش بەهیچ جۆرێک ئەوان وەڵامیان نەداوەتەوە. بەڵکو لە هەموو لایەکەوە خەریکی ئەوەن خۆیان بۆ جەنگ ساز دەدەن و هیچ نیشانەیەکی ئاشتی و ڕێککەوتن دیار نییە، لەگەڵ ئەمەدا، ئێمەش کە نۆکەرانی ئەم دەوڵەتە و سنووردای ئەم مەملەکەتەین و ئەمانەش دەزانین، ئەگەر بەهیوای ئاشتی پاڵی لێبدەینەوە و خۆ ئامادەکردن پشتگوێ بخەین، ئەوە پێچەوانەی بەرژەوەندی دەوڵەتە بوێرەکەمانە. بۆیە لە ڕووی شارەزایی دڵسۆزییەوە، ئاشکرا ئەم مەسەلەیە عەرز دەکەم:

ئەگەر لای خۆمانەوە دەستپێشخەریی نەکەین و مانگی دووەمی بەهار نەچینە ناو خاکی دوژمنەوە، ئەوەندە دوابکەوین تا (جەوزا) و (سەرەطان) بگات و لەشکر و تۆپخانە و هێز و خواردەمەنی عوسمانی لە هەموو لایەکەوە کۆببێتەوە و کوردەکان ماڵ و خێزان و مێگەل و کەلوپەلەکانی

خۆیان لە کوێستان و هەوارەکان دابمەزرێنن و سوارە و سەربازیان وەکو مێروولە و کوللە لە هەموو لایەکەوە هێرش بهێنن، ئەوسا ئەگەر بمانەوێ جەنگ بکەین، یان ئاشتی بکەین، کارەکە گران و چارە دژوارتر دەبێ. لووتبەرزیی و لەخۆباییبوونی عوسمانی لە ئاشتیدا و هێز و توانایان لە جەنگدا زۆر زیاد دەبێ.

بەڵام ئەگەر ئێمە لێرەوە زوو بەڕێ بکەوین، تا کوێستانەکان بەفریان لێ نەچۆتەوە و ئەوان ناتوانن لە کەلێنەکانیدا، بحەوێنەوە بچینە ناوخاکی دوژمنەوە و لەپێش ئەوەدا لەشکری عوسمانی کۆببێتەوە، شەرارەتی کورد، کە مایەی هەموو شەڕ و فەسادێک هەر ئەوانن، بەپشتیوانی خوا و بەختی سەرکەوتووی شاهەنشاهی، لەبەریەک هەڵبوەشێنین و بەیاریدەی خوا لە مووش بەرەو خوار راویان بنێین، ئەوسا ئیتر ئەگەر بمانەوێ جەنگ، یان ئاشتی بکەین، بەیارمەتی خوای مەزن، ئاسان دەبێ و بەسانایی جێبەجێ دەبێ. لووتبەرزیی و لە خۆباییبوونی ڕۆمی دەبێتە خۆشڕوویی و زەبر و زۆریشیان دەبێتە کزیی و لاوازیی.

لەبەرئەو هۆیانە، ئەگەر بیری پیرۆزی شاهەنشایی هاتە سەرئەوەی کە دەستپێشخەریی بکرێ، ئەوا هێزی سوارە، کە مەئموور و تەرخان دەکرێن، دەبێ کاتێ لەوێوە بکەونەڕێ، کە لە کۆتایی (حەمل)، یان ئەگەر زۆر دوابکەون، لە سەرەتای (ثەور)دا بگەنە تەورێز، تا قشوونی ئێرەش دوا نەکەوێ، بەبێ چاوەڕوانیی بەوپەڕی پشت ئەستوورییەوە، خوا یار بێت، هەر لەو کاتانەدا بگەنە خزمەت. بەم پێیە ئەگەر لە سەرەتای ثەورەوە دەست بەکاری ئەم لایە بکرێت، هیوادارین تا سەرەتای (میزان)، بەئاشتی بێت، یان بەجەنگ، بتوانرێ لەملایەوە دڵنیایی دەستەبەر بکرێت.

کاتی لەشکرکێشیش بۆ سەر بەغداد، هەر لەو کاتانەدایە. کام نیعمەت لەوە باشتر و باڵاترە، کە لەم عەزیمەتی شاهانەیەدا، پەروانەی ئامادەکردنی ئێمەش بگات!، لەم سەفەرەدا هاوئاوزەنگی فەلەک فەرسابم و گیانبازانە لە خزمەتی میردا دەربکەوین.

لەبارەی جووڵانی کەژاوەی جیهانگیرەوە، فرمان فرمانی ئەشرەفی هۆمایۆنە: بەڵام لەبەرئەوەی لەرووی ئەوپەڕی عاتیفەتەوە، پرسیاری ئێمەتان فەرمووبوو، بەپێی فرمانی باڵایان عەرز دەکرێ، کە هەرچی زووتر کەژاوەی پیرۆز لە سوڵتانییەوە؛ بۆ سازدانی سوپا و کۆکردنەوەی

سەربازانی سەرکەوتوو بکەوێتەڕێ، پەنا بۆ ئیحتیسابی رووس و رۆم ودڵنیایی ویلایەتەکانی سنوور باشتر و خۆشترە. بەڵام دیارە لە دوای مانگی (شەوال)دا زۆر زووە و ئەم کاتانە زۆر زۆر پیرۆزە و لە هیچ جێگەیەکەوە کۆسپ و چەڵەمەی نابێ، بگرە پێشکەوتنی هەموو کارەکان بەجۆرێک کە چەندین جار تاقیکراوەتەوە، تالعی هومایونی لە زیادبوونی شاهەنشاهییە، کە لەسایە و پشتیوانی خواوە، تیشکی چاودێریی سوڵتانیی، لەهەرکەسێک بدات و رووی جوولانی پیرۆزی بکاتە هەر لایەک و هەرکاتێک بێتە پێشەوە، بەئاسانی و بەبێ شڵەژان بۆ پێشەوە دەڕوات. لەبەرئەوەی بڕیار وایە، هەر بڕیارێک دەربارەی ئەولایە بدرێت، بەدرێژی عەرزی خاکی پێی پیرۆز بکرێ، ئەوەندە نەخرێتە بەرچاو، کە حکومەتی شارەزوور و بابان و دەوروپشتەکانی بەگوێرەی رێگەپێدانی پیرۆز، دراوەتە: محەمەد پاشا (مەبەستی مەحموود پاشای کوڕی ئەوڕەحمان پاشایە)، دڵنیایی لە راستیی باوەڕ و خزمەتگوزاریی ئەودا، کە دەبێ ئێستە و دوارۆژ بەدی بێت، بەچەند شتێک دەهێنرێتەوە، کەوا یەکەیەکە عەرز دەکرێن:

یەکەم: گلدانەوەی بارمتە: لەبەرئەوەی کوڕە باشەکانی ئەو و عوسمان بەگ، کە هەردووکیان لە کرماشان بوون، لەگەڵ ئەوەشدا لەم یەک دوو ساڵەدا، ئەم سەرپێچییەیان کرد، گلدانەوەی ئەم جۆرە بارمتەیەم بەمایەی دڵنیایی نەزانیی و بڕیاری ئەوەم دا لە کاتی سەفەری شوێنەوار خێردا، عوسمان بەگ خۆی لەگەڵ هەزار سوار، یان زیاتر لە ئەعیان و گەورە و گەورەزادەکانی بابان، بەپشتیوانی خوا لەگەڵ بخات و لە پێشڕەویی سوپای سەرکەوتوودا، بەڕاشکاوی و ئاشکرا، دژی سوپا و سەرلەشکری عوسمانی بجەنگن.

دووەم: بەهاموشۆی محەمەد پاشا و عوسمان بەگی برای، کە ماوەیەک بەر لە ئێستا عوسمان هاتە تەورێز و مانگێک مایەوە و شەوی جەژن، پاشا خۆی تکای کردووە، بەپشتیوانی خوا دێت و کە ئەویش گەڕایەوە، خوا یاربێت عوسمان دێتەوە و لەگەڕانەوەشدا بەو مەرجەی بمێنم، دیسان بەهەمان رێ و شوێن نایەڵم لەهاتوچۆ سارد بێتەوە[٧٢].

٧٢- ئەمەش خۆی جۆرێکی سەختتری گلدانەوەی بارمتەیە.

سێیەم: سەرەڕای هەبوونی لەشکر و ئامادەبوونی دەوڵەتی بوێر لە هەرێمی باباندا، کە تا ئێستا ئیبراهیم خانی سەرتیپ لەو شوێنانەدا بووە و لەچاو تاقم و سوپای باباندا چەند جار زۆرتر و زاڵترە، لە رۆژانی سەفەریشدا باوەڕپێکراوێک لەوێ دانێم و ئەوەندەی لەشکر، کە لە غازییانی سەرباز و سوپای هاوئاوزەنگی بەساخلو لەوێ دابنێم، لە باتی ئەوان: سوارەی بابان و بڵباس و هی تر، بۆ سەفەر دەبەم و لە راستیدا خەڵکی کوردستان و ئەردەڵان و ساباڵاخی موکری، سەرلەبەریان پشتگرو یارمەتیدەر دەبن و سەبارەت بەیارمەتیدانیش ئەگەر بەقازانجی دەوڵەتی بزانن، لە کاتی پێویستدا ئیشارەتی خدێوییانە دەفەرموون.

چوارەم: هۆی سەرەکی ئەو پەژارەیەی کەسانی وەک محەمەد پاشا هەیانە، لەوەدایە کە باری قورسی دراو و کەلوپەل و تەماع و تەوەقوع بخرێتە ئەستۆیان و دەرەقەتی نەیەن و بەڵێن و بڕیارێک بدەن و دواییش پێیان جێبەجێ نەکرێ و لە هەردوولاوە ببێتە جێی ترس. ئێمەش لەسایەی خواوە، نەبارێکمان خستۆتە ئەستۆی ئەو و نەتەمەع تەوقێکمان هەیە. ئاسان ئاسان پێشکەشیی سەرکاری پیرۆزیش، کە لە حەزرەتی هومایۆندا نەختینەمان گرتۆتە خۆ، بەپشتیوانی خوا دەیدەین. بۆ ئیبراهیم خان- یشمان نووسیوە لەو مێگەل و گا و قاتر و یابوو و ئەو جۆرە شتانەمان لێ وەربگرێ و بەلەشکری فرمان پێدراوی بدات بەیاریدەی خوا، حسابی ئەوەش؛ بریتییەکەی هەرچۆنێک بێت، لە کەلوپەلی بێ کەڵک ودراوی بێ برەو، تا خۆمان بۆ سەفەر نەڕۆیشتووین، دەیدەین. بێگومان هەر کە ئەو بریتییەیدا و خزمەتی باشی کرد، ئەم خزمەتە بەفیڕۆ نادا و دوای پارە دانەکە، پێچەوانەی رێوشوێنێک ناجوولێتەوە، کە ببێتە مایەی ناڕەحەتیی بیری هومایۆن.

پێنجەم: ویلایەتی شارەزوور و کۆیە و هەریر لە سێ لاوە بەساباڵاخ و ئەردەڵان و سنوورەکانی کوردستان و کرماشانەوە لکاون، کە مەملەکەتی پارێزراوی سەرکاری شاهەنشایە ولایەکیشی بەقەڵەمڕەوی دەسەڵاتی وەزیری بەغداوە لکاوە، لەهەر رێگەیەکەوە ئاژاوە و فەسادێک لەو ویلایەتە و ئەم تایەفەیەوە بگات، تەنیا لەو لایەوەیە و بەس. ئەو لایەش کە لەم کاتەدا ئیبراهیم خانی سەرتیپ و محەمەد پاشا تا مووسڵ رۆیشتوون و کەرکووک و هەولێر و پردی سوور-یش غاشیەی دڵسۆزیی و

گوێڕایەڵییان دەربڕیوە، وەزیری بەغدادیش بەجۆرێک خزمەت و ئامادەیی خۆی نیشان داوە، کە تا ئێستا دوو سێ جار پیاوی ناردۆتە لای سەرتیپ و محەمەد پاشا و بەگوێرەی نامەیەک کە نووسیبوویان، بەشێوەیەکی گشتی کارەکانی ئەوێ دەڕواتە پێش. ئەگەر لەپێش چوونی ئێمەدا، خوا یاربێت، بەشێوەیەک کە مەبەستی ئەولیای دەوڵەتی بوێرە، کاری بەغداد و وەزیریش بەرەو پێشەوە چوو، ئەوا لەو لایەشەوە دڵنیادەبین و ئەوسا ئەوێش لە حوکمی ولایاتی پارێزراوی شاهەنشاهدا دەبێ و هەرکاتێ پێشکەوتنێک پێکهات، عەزمێک کە لە کاری بەغدادا مەبەستی هیمەتی بەرزی سوڵتانییە، لەو بەهار و هاوینەدا کاروباری ئەوێ یەکلایی دەکاتەوەو ئەگەر ناتەواوییەک بمێنێ و ئەگەر تا ئەو کاتە بژین، لە وەرزی پایز و لەکاتی گەڕانەوەماندا، بەیاریدەی خوا، زستان لە گەرمیانی عێراقی عەرەبدا، بەسەر دەبەین و ئێستا لەسایەی سەری هومایۆنەوە بەغدادیش ئەو توانایەی نەماوە، کە بەرگەی هەڵمەتی لەشکری جیهانئاشووبی شاهەنشاش بگرێت.

شەشەم: *عەبدوڵڵا پاشا، کە گەورەترین و بەساڵاچووترین پاشایانی بابانە، لەگەڵ هەزار ماڵی باباندا، کە زۆربەیان لە پیاوی ناسراو و ئاغا و گەورەکانیانن، لێرەن، بەوپەڕی ڕێز و بەرزییەوە گلمان داونەتەوە و بەهیواین لەم ڕۆژانەدا لە دەوروبەری سابڵاخ، بەش و تیولی بدەینێ، چونکە دەبێ هەرکەسێک لە ئەهلی ڕۆژگار بەترس و هیواوە گل بدرێتەوە، بۆیە ئەم ڕێگەیەش ترسی مەحموود پاشا دەبێت.*

بەپێی ئەو ڕێوشوێن و شێوەیە، کە بەدرێژیی خرایە بەرچاو، هیوادارم لە کاتی نەبوونی ئێمەدا، هیچ ڕاستی و کەموکوڕییەک لە کاروباری ئەم لایەدا ڕوونەدات. بەپشتیوانی خوا و هیمەتی ئیمامە پاکەکان پشت ئەستوورین بەئیمدادی بەختی پیرۆزی هومایۆنیش متەوەسیلین، ئەو تەگبیرەی بەبیری ئێمەدا هاتووە و بەم وردییە ڕوونمان کردۆتەوە و ڕوونی دەکەینەوە، خوا یاربێ لەگەڵ تەقدیر جووت دەبێ و تکام وایە کە هەریەکێک لەو بڕگانە بگاتە بەر خاتری عەرش مەزاهیری وەحی و تەنزیل بەئامۆژگاری و ڕێنوێنی بفەرموون و نامەی پیرۆزیش زووتر بگات، تا هیچ کارێک بێ ئاگاداری عەرزی شەهریاری نەکرێت» [٧٣].

٧٣- سەرچاوەی پێشوو- جلد (٢) ص ٣٠٥-٣١٠ .

وەک دەردەکەوێ فەتح عەلی شا باری سەرنج و پێشنیارەکانی عەبباس میرزای پێ پەسەند بووبێت، بۆیە بۆ ئەنجامدانی بۆچوونەکانی عەبباس میرزا، خولێکی تری شەڕ و لەشکرکێشیی قاجاری بۆسەر عێراق و ناوچەکانی بابان دەستی پێکردۆتەوە؛ کە لەم جارەیاندا (٤٠ هەزار) سەربازی ئێرانی، لە چەند قۆڵێکەوە هێرشیان بۆ سەر ناوچەکانی کوردستان و ناوەڕاستی عێراق کردووە و دوای شەڕ و تێهەڵچوونی سەخت لەگەڵ لەشکری عوسمانیدا (کە ئەوانیش پێشتر خۆیان بۆ ئەم شەڕ و لەشکرکێشییە تەیار کردبوو)[٧٤] و دوای کوشتار و زیانێکی زۆر لە هەردوو لا و دانیشتوانی ئەو ناوچانەی شەڕیان تێداکرابوو؛ دیسانەوە نەخۆشیی (کۆلێرا) لە ناو ریزەکانی لەشکری قاجاریدا بڵاوبۆتەوە و ناچاربوون پاشەکشێ بکەن و بەرەو ناوچەکانی خۆیان بگەڕێنەوە.

لەم خولی شەڕانەدا (ئەوەندی پێوەندی بەکێشەی بابانەوە هەبێت)، ناکۆکی و دوژمنایەتی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی بابان و میرەکانیان، قووڵتر و دژوارتر بووەوە... ئەوەندەش پێوەندی بەدەوڵەتی قاجاری و عوسمانییەوە هەبێت، هەردوو لەشکرەکانیان ماندووببوون و وەک ئەوەی ئیتر کاتی ئەوە هاتبێ سنوورێک و ڕێگەچارەیەک بۆ ئەم باری گرژی و نائاساییيانەیان دابنێن، بڕیاریان دا نزیکبوونەوە و ئاشت بوونەوەیەک لە نێوانیاندا ڕوویدات، کە ئەم نزیکبوونەوەیە لە (١٨٢٣/٧/١٨ز)دا سازدرا و (ڕێکەوتننامەی یەکەمی ئەرزەڕۆم)ی لێکەوتەوەو نوێنەرانی هەردوو لا، کێشەکانی: سنوور، بازرگانی، حەج و زیارەتگە پیرۆزەکانی عێراق، دیاریکردنی ڕێوشوێنی کۆچی گەرمیان و کوێستان و هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕاکردووەکانی هەردوولایان باسکرد و چارەسەری سەرەتاییان بۆ پێشنیارکرا.

بەڵام بەندی یەکەمی ئەم ڕێکەوتننامەیە،[٧٥]تایبەت بوو بەکێشەی بابانەوە، کە:

«هەردوو دەوڵەتی بەرز، دەبێ دەست لە کاروباری ناوخۆی یەکتر وەرنەدەن. لەمەودواش خۆتێهەڵقورتاندن لە کاری بەغداد و کوردستانەوە نەشیاوە. لەوانە:

مەڵبەندەکانی سەر بەسنجاقەکانی کوردستان، کە دەوڵەتی بەرزی ئێران بەهیچ بەهانە و لە هیچ ڕوویەکەوە نابێ ڕێ بەخۆتێهەڵقورتاندن و دەستدرێژیی و پەلاماربدات و داڵدەی موتەسەریفەکانی پێشینە و لەمەودواشیان بدات.

٧٤- جگە لەو هێزانەی لەگەڵ والییەکانی دیاربەکر و مووسڵدا بۆ ئەم شەڕە ئامادەکرابوون، لە بەغدادیشەوە (١٠) هەزار سەرباز بەسەرکردایەتی حاجی تالبی کەهیە، بەرەو قزرابات جووڵابوو. (لۆنگریک- ص: ٢٤٦-٢٤٧).

٧٥- هەموو بەندەکانی ڕێککەوتننامەکە (٧) ماددەبوون.

لەو شوێنانەدا کە ناوبراون، لە بابەت ڕەسمی ئاسایی گەرمیان و کوێستانکردن و هەرکێشەیەکی تر، بۆ ئەوەی نەبێتە هۆی ناخۆشیی هەردوو دەوڵەت، دەبێ لەلایەن ئەمیر و وەلیعەهدی دەوڵەتی ئێران و والی بەغداوە بەلادا بخرێ» [٧٦].

بەم پێیە دەبووایە ئێران دەسەڵات و سێبەری بەسەر هەرێمی بابانەوە نەمێنێ!.. بەڵام بەو هۆیەوە کە لە دەمێکەوە دەرباری قاجاری بەچەندان شێوە و بەتایبەتیش لە ڕێگەی میرەکانی بابانەوە، جێ پێی خۆی لە کوردستاندا کردبووەوە؛ بۆیە لەلایەکەوە بۆ ئێران گران بوو قایل بێت نفووزی لە کوردستاندا پاوان بکرێ و لەلایەکی تریشەوە ئەم بڕیارە، بۆ خودی ئەو سەردار و میرانەی بابانیش سەخت بوو، کە لە دەمێکەوە سەروپێوەندێکیان لەگەڵ دەرباری قاجاریدا دامەزراندووە و لەم ڕێکەوتننامەیە پەشۆکاون و سکاڵا و هاواریان بۆ فەتح عەلی شا بردبێت؛ کە چۆن ئێران هەروا بەئاسانی پشتیان تێدەکا و دەستبەرداریان دەبێت![٧٧]... کە ئەم دوو هۆیە وای لە فەتح عەلی شا کردووە، دوای وردبوونەوە لە دەقی ڕێکەوتننامەکە و پێشبینی کردنی داهاتووی ناوچەکە؛ ڕەخنە لەو بەندەی تایبەت بە بابان، لە ڕێکەوتننامەکە بگرێ و ڕەخنەکەیشی لەم نامەیەی خوارەوەدا ئاراستەی عەبباس میرزای کوڕی کردووە، کە لەو ڕێکەوتننامەیەدا نوێنەری ئێران بووە:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٩

بابەت: پەیماننامەی ئەرزەڕۆم (ی یەکەم)

تاریخی ایران، جلد (٢) ص٤٢

مێژوو: صەفەری ١٢٣٩ کۆچی، تشرینی (١و٢) ١٨٢٣ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە) جلد (٢) ل ٤٢، هەروەها:
گزیدە اسناد سیاسی ایران و عثمانی، جلد (١) ص ١٤٣

فرمانی فەتح عەلی شا
بۆ عەبباس میرزا

کلیلی دەرگەی سەرکەوتن، چرای گیان، وەلیعەهدی دەوڵەتی پایەداری هەتا هەتا، ڕۆڵەی گەورە و بەختەوەی بێ هاوتا، نایب سەڵتەنەی

٧٦- نفیسی - ص٣٠٣ .

٧٧- گریمانی ئەوەش دەکرێت فەتح عەلی شا و دەرباری قاجار، خۆیان داوایان لە میرانی کورد کردبێت، نامەی ئاوا بنووسن.

سەربەرزی باڵا، عەباس میرزا، کە بەیارمەتی خودا، سەرکەوتووە و لە سۆزی بێ بڕانەوەی بەشداربووە؛ بزانێت، کە: دەقی هەموو بەندەکانی ڕێکەوتننامە پیرۆزەکە، کە ڕەوانەی دەرباری ئاسمان مەدارت کردبوو، لە سەرەتاوە تا دوایی پێشکەشی بیری هەتاوی ڕۆشنی کرا. ناوەڕۆک و مەبەستەکانی، کەوتە بەرچاوی دڵی هەتاوی پڕشنگدار. هەرچەندە زۆربەی بەشەکانی بڕیارنامەی ناوبراو، بەپێی خواست و داخوازیی دەوڵەتی سەربەرزی عوسمانی و بەدڵی ئەوان داڕێژراوە و لەبڕێک شوێندا بەرژەوەندی دەوڵەتی بەدەسەڵاتی سوڵتانیی لەبەرچاو نەگیراوە...

بەڵام چونکە جێگری هومایۆنانەی ئێمە بەتایبەتی، مەبەست و نیازی لە جێگیربوونی ئاسایشی وڵات و ژێر دەستان و خۆپاراستنە لە خوێنڕێژیی و خراپەکاریی... بۆیە ئێمەش لە بناغە داڕشتنی ئەم پەیماننامەیە و بڕیاردانی ئەم ئاشتییە پیرۆزەدا، دەسەڵاتی تەواومان لە هەموو روویەکەوە بەم ڕۆڵەیەمان دابوو. لەبەرئەوە هەموو ئەو خواست و مەرجانەی لە دووتوێی بەڵگەنامەی ناوبراودا، هەبوون، بە هەموو لایەنێکییەوە، پەسەند و ئیمزامان کردووە.

لە بنچینەی پێکهاتن و ئاشتبوونەوەی دوو دەوڵەتی ئیسلامدا، ئەوپەڕی سەرو دڵخۆشین و بەگوێرەی یەکێتی پێشتر و یەکدڵ بوونەوەی باشتریش، بەرژەوەندی یەکێتیی ئەم دوو دەوڵەتە نەمرە، کە فرمانیان یەکە و لە خێر و شەڕیشدا بەهاوبەش و هاوکاریان دەزانین، هەست بەجیاوازییەک ناکەین و قسەیەکمان لەسەر ئەمەیان نییە، تەنیا دەربارەی خێڵی «بابان» نەبێت، کە ساڵانێکی زۆرە پشتیان بەم دەوڵەتە هەمیشە زیندووە بەستووەو دەستی تکایان بۆ داوێنی نۆکەرانی دەرگای ئێمە درێژ کردووە... لەبەرئەمە ئەگەر بەگوێرەی فرمان و بێ چەند و چوون، بەوەزیری بەغداد بسپێردرێنەوە و لە دەروازەی دەوڵەتی پایەدار دوور بخرێنەوە؛ شکانی شان و شکۆی دەوڵەتە و بەپێچەوانەی غیرەتی سەڵتەنەتییە.

لەبەرئەوەی ئەو ڕۆڵەیەمان تکای دەوڵەتی سەربەرزی عوسمانی، سەبارەت بەئێلەکانی: «حەیدەرانلوو» [٧٨] *و «سیپەکی» بەدیهێناوە، کە*

٧٨- هۆزی حەیدەرانلوو، لە ناوچەی مووش، بایەزید، قەرەکلیسا، وان و چاڵدیران دەژین و سەر بەپارێزگەی (خۆی) بوون، ئەم هۆزە ئێستا کەوتوونەتە شار و گوندەکانەوە. تیرەکانی ئەم ئێلە بریتییە لە : جەنگەلانوو، باشیمان، لاچیکان، تەرتویان، سۆران، ئاقوبیان، ئاسیان، سێ چارەکیان و پێنج حەسنان. «بنوارە: راسخ، شاپور- جمعیت وگروههای نژادی در ایران- ایرانشهر- ج (١) ص ١١٩».

لەمێژەوە هەر سەر بەدەوڵەتی هەمیشەیی ئێران و دانیشتووی مەڵبەندەکانی «خۆی» و «ئیرەوان»[٧٩] بوون... ئەگەرچیش سەبارەت بەو دوو ئێلە، بەهیچ جۆرێک رێگەی قسە، بۆ ئەوان نەبوو، بەڵام بۆ ئەوەی سووکایەتی بەو دەوڵەتە نەکرێت و تووشی کێشە نەبن؛ ئەمەمان بەتوندی نەگرت و پێمان زۆر دانەگرت و لەم جۆرە مەبەستە وردانەشدا، چاکە و هێمنایەتیی نێوان موسڵمانانمان لەبەرچاو گرتووە و ئەرکەکانی دەوڵەت و دینمان بەلاوە گرنگتر بووە..

بەڵام لەبارەی ئێلی «بابان»ەوە؛ دەبێ گفتوگۆیەکی وا بکرێت، بەرژەوەندی تێدا بێت... تا بەوجۆرەی کە چۆن لای ئێمەوە، شان و شکۆی دەوڵەت و غیرەتی سەڵتەنەت لەبەرچاو گیراوە، لای ئەوانیشەوە هەمان شت لەبەرچاوبگیرێت... هەروەک لای ئێمەوە چاوپۆشیی دۆستانە و بێ درێغیی شاهانە لەبارەی «حەیدەرانلوو و سیپەکی»[٨٠]یەوە کرابوو، لای ئەوانیشەوە بێ جیاوازیی ئیرەیی کردن، هەمان شت لەبارەی ئێلی «بابان» و پێوەندی دارانیانەوە بکرێت...

ئێستاش سوپاس بۆ خوای میری مەزن، کە بنچینەی یەکێتیی و یەکدڵیی دوو دەوڵەتی ئیسلامی پتەو و پایەدار کردووە؛ لەهەر بابەتێکەوە وەک یەک و بەئەندازەی یەک رێککەوتن ببێت و دژایەتی و کرداری نابەجێ لەهیچ لایەنێکەوە روونەدات... ئەم کورتە فەرمایشانەش، کە لە ئاستانەی پاک و پیرۆزی ئێمەوە، بەو رۆڵە پایەبەرزە خۆشەویستە راگەیاندراوە، لە بەرامبەر چاکە و ئاکارێکدا بووە، کە لەلایەن ئەم دەوڵەتە

٧٩-ئیرەوان: پایتەختی ئەرمەنستان و لەسەر رۆخی رووباری (زەنگا)یە.. ئەم شارە کە لە ساڵی (١٢٦٣ز) دروستکراوە، سەدان ساڵ بوو لە نێوان ئێران و عوسمانیدا دەستاو دەستی دەکرد. لە سەردەمی شاعەباسی یەکەمدا، کەوتە دەست ئێران و لە سەردەمی فەتح عەلی شادا، بەگوێرەی پەیماننامەی (تورکمان چای) بەر رووسیا کەوت.

٨٠- لە بەشی سێیەمی رێککەوتننامەی یەکەمی ئەرزەرۆمدا هاتووە، کە هۆزی سیپەکی و حەیدەرانلوو دەکەوتنە نێوان هەردوو دەوڵەتەوە، کە کێشەیان لەسەریان هەبووە؛ بەڵام ئێستا کە لە خاکی عوسمانیدان؛ دەبێ ئەگەر هاتنە سنووری ئێرانەوە و زیانیان گەیاند، پێویستە سنووردارانی عوسمانی، لە قەدەغەکردن و رێنوێنی کردنیاندا وردبین بن... ئەگەریش هەر دەستبەرداری زیان گەیاندن نەبوون و سنووردارانیش نەیانتوانی بەرهەڵستیان بکەن، ئەوا دەوڵەتی عوسمانی پشتیوانییان لێ نەکات. چونکە ئەوانە بەخواست و ئارەزووی خۆیان تێپەڕ دەبن و دەوڵەتی عوسمانی دەست نەهێنێتە رێیان و دوای ئەوەش کە هاتنە خاکی ئێرانەوە، ئەگەر دووبارە بچنەوە خاکی عوسمانی، رێیان نەدرێ و داکۆکیشیان لێ نەکرێ.. کە لە خاکی ئێرانیشدابن، نابێ زیان بە خاکی عوسمانی بگەیەنن و دەبێ سنووردارانی ئێرانی لە ئاستیاندا وردبین و چاوکراوەبن. (بنوارە: کۆمەڵە پەیمانگەلی دەوڵەتی پایەبەرزی ئێران، لەگەڵ وڵاتانی بیانیدا - ص١٩٨).

پایەبەرزەوە و لەبابەت وەرگرتنەوەی وڵاتە گیراوەکاندا، یەکجار کەم و بێ بایەخە... دەبێ ئەو رۆڵەیەشمان دوای بەجێهێنانی ئەم فرمانە، ئیمزای مۆری هەتاو ئاسایی، جیهان ئارای پاک، بە موبارەکیی و خۆشییەوە دابنێ... قەڵا و وڵاتەکان بەدەستەوە بدات، بناغەی دۆستیی و یەکێتیی هەردوو دەوڵەت، رۆژ دوای رۆژ ئاشکراتر بکات و لەئەستۆی بگرێت[٨١].

***

لەبەر رۆشنایی ئەم فرمانەی **فەتح عەلی شادا**، عەبباس میرزاش نامەیەکی بۆ «محەمەد رەئووف پاشا»ی والی ئەرزەرۆم ناردووە، تیایدا داوای کردووە: وەک چۆن ئێران لە داوای گێڕانەوەی ئێلەکانی سیپەکی و حەیدەرانلوودا، دەستی هەڵگرتووە، دەوڵەتی عوسمانیش دەست لە داوای گێڕانەوەی ئێلی بابان هەڵبگرێت؛ کە ئەمە ئەو نامەیەی عەبباس میرزایە:

بەڵگەنامەی ژمارە: ١١

بابەت: بڕیارنامەی ئەرزەرۆم

مێژوو: رەبیع ئەوەلی **١٢٣٩** کۆچی

(تشرینی دووەم/ کانوونی یەکەمی **١٨٢٣**ز)

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: **٤٩**

نامەی عەبباس میرزا
بۆ: محەمەد ئەمین رەئووف پاشا- والی ئەرزەرۆم

جەنابی جوامێر و باوان مەزن، لە خانەدانی و بەرزییدا پایەدار، لە گەورەیی و شکۆدا بەهرەدار، دەرەتانی خەڵک، بەڕاوێژ و بیری تیژ، رێکخەرەوەی کاروبار، بەبیری چاک، تەگبیری بیری بەخشندە، وەزیری بێ وێنەی پایەبەرز، سەرۆکی یەکەم... محەمەد رەئووف پاشا، فرماندەی سوپای قۆڵی خۆرهەڵات و والی وڵاتی ئەرزەرۆم، بەئاگادارکردنەوەی جگەر سۆزانە و تایبەتییەوە رادەگەیەنین، کە:

٨١- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: ٣٧٠٩٤ .

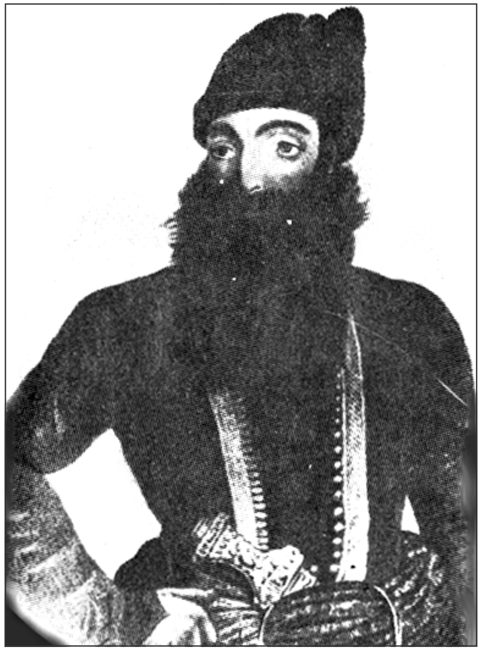

عەباس میرزا (١٧٨٩ - ١٨٣٣)

بەو هۆیەوە کە ئەو جەنابە لە کاری ئاشتبوونەوەی هەردوو دەوڵەتدا دەستێکی باڵای هەبووە و دەبێ لە هەموو رووداوێکیش ئاگاداری بکەینەوە... بۆیە لەم کاتەدا، کە فرمانی لەگشت سەرووتری پیرۆزی شا، دوای چاوپێکەوتنی رێکەوتننامەی پیرۆز، ئەوەی کە لە (دارالخلافە)ی تارانەوە گەیشتووە، بەشانازی و سەرفرازییەوە هاتۆتە گۆڕێ و پەیڕەوکراوە... هەڵگری ئەم نامە خۆشەویستیی ئامێزەمان بەنامەبەردا نارد و ئەو جەنابەش لە سەرنج و بۆچوونی جیهان رازێنەری شاهەنشاهی ئاگادار دەکەین، کە لە سایەی خوای گەورەوە، بنچینەکانی ئەم ئاشتییە پیرۆزە، کە بەرچاوی هەتاو ئاسای پاشا کەوتووە؛ لە رادەبەدەر لە رووداوی ئاشتبوونەوە و سارێژ بوونەوی نێوان دەوڵەتی ئیسلامدا، زۆر سەرودڵخۆش بوون... سەرجەمی مەرج و برگە گرنگەکانی بەتەواوی سەلماندن و پەسەندی فەرموون..

لە بەدەستەوەدانەوەی وڵاتە گیراوەکان و قەڵا داگیرکراوەکان و بڕیارەکانی تریشدا، بەهیچ شێوەیەک پێداگریی نەفەرمووە و هیچ رەخنە و

پرسیار و وەڵامێکیش بۆ سەرانی هەمیشە پایەداری دەوڵەتی سوڵتانیی نەماوەتەوە، جگە لەیەک بەند نەبێ، کە لە دوو تووێیی رێکەوتننامە پیرۆزەکەدایە و سەبارەت بەئێلەکانی «سیپەکی و حەیدەرانلوو»ە... بەمەش رێز لە شان وشکۆی دەوڵەتی سەربڵندی عوسمانی گیراوە... لە کاتێکدا دەبوایە بەرابەریی و رێککەوتن لە نێوان دوو دەوڵەتی ئیسلامدا، بەگوێرەی هاوشانی و چوون یەکی ببوایە... کەچی ئەمە، نەلای ئەو جەنابە و نەلای نوێنەر و کاربەدەستانی ئێمەش لەبەر چاونەگیراوە.

لەم رووەوە تا رادەیەک ئێمەیان بەر رەخنەی شاهانە خستووە... ئێمەش بەو جەنابە کارزان و وردبینە، هەر ئەوەندە ئاماژە دەکەین و دەڵێین: چونکە ئەم دوو دەوڵەتە هەمیشەییە، لە بناغەدا یەکن؛ لە بەرامبەر سەرانی دەوڵەتی پیرۆزیشدا بەرپرسیارن... بۆیە رێککەوتنی باش و یەکێتیی نێوان هەردوو دەوڵەت، پێوەندی بە لەبەرچاوگرتنی یەکسانیی و وەک یەکبوونی هەردوو پێشگاوەیە و دەبێ ئەم جۆرە وردبینینانە رەچاو بکرێت..

ئێستاش کە تا رادەیەک کەمتەرخەمیی کراوە؛ چارەی کەمێک بایەخ پێدانە لای ئەو جەنابەوە... ئەم کارە خێرەش، کە بەهاوبەشیی نوێنەرانی ئێمە و هەوڵدانی ئەو جەنابە پێکهاتووە و بەیارمەتی خوای گەورەش، خاڵە گرنگەکانی بەرەو تەواوبوون دەچێ، زۆر حەیفە لە پێناوی مەبەستێکی بچووک و کورتەباسێکدا (خوا نەخواستە) پەکی بکەوێت. خواش ئاگادارە لەو رۆژەوە تا ئێستا، کە هەواڵی ئەم پەیمانی ئاشتبوونەوەیە گەیشتووە، بۆ بڕانەوە و تەواوکردنی ئەم کارە، تەقەڵلامان زۆر داوە و دەقیقەیەکیش پشتگوێمان نەخستووە و درێغیمان نەکردووە... ئەوەندەش کە توانیومانە داکۆکیمان لێکردووە و دەیکەین... لە ماوەی ئەم دوو ساڵەشدا، کە ئەو جەنابە پایە بەرزە، لەم قۆڵەوە راسپێردراوە، بەپێچەوانەی ئەوانیترەوە، هەموو کاروبارەکانی بەدڵی هەمووان بووە و ئەو ترسەی خەڵکی تر، خستوویانە نێوان هەردوو دەوڵەتی ئیسلامەوە، ئەو جەنابە کردوویەتی بەدۆستایەتیی... ئەو ئاژاوەیەش کە لە ئیسلام ئاڵاوە، کردوویەتی بەخێرخوایی و ئاشتی و لە راستیدا بووە بەهۆی چاکەی زۆر، کە بەیادگار لێی بەجێدەمێنێت و لەوە دنیاش بۆی دەبێتە دەستمایەی رزگاری.

لەبەرئەوە بەباشمان نەزانی ئەم کارە خێرە، ئەرکی چاکی خۆی تەواو نەکات و ناوێکی باشی لەدوا بەجێ نەمێنێ. بۆیە دەبێ ئەو جەنابە، خۆی

ویژدانی بجـوولێت؛ تا هەرکـاتێ بەڕێوەبەرانی ئەم دەوڵەتە، لە بواری یەکـێتیـدا چاوەنوارِی ئەوە بکەین بۆ گرێدانی ئەم مەبەستە، بەهەمـوو لایەنێکیـیـەوە، چ لە بابەت ئەو بەڕێزانەی هاتووچوون دەکـەن و هەڵسوکەوتی کاسب و تاجر و بەدەستەوەدانی قەلاگیراوەکان و گرتنەوەی داراییە دەست بەسەر داگیرکراوەکان و دانەوەی هەرێمەکان و نەدانەوەی ئێلەکان... تا گەورە پیاوانی ئەو دەوڵەتە، لەگەڵ یەکدڵی و دڵپاکیدا، لە ڕێگەی وەک یەکبوون و بەرابەریدا کار بکەن... تا بەشی لێپرسینەوە و وەلامدانەوەمان لە بەرامبەر یەکتردا بمێنێ... راستییەکەش ئەوەیە: هەرکاتێ (خوا نەخواستە) دۆستایەتی لە نێواندا نەبێت، پاڕانەوەی کەسێک و چەند کەسێک و نووسینەوەی خەتێک و پیتێک، دروست نییە... بەڵام هەرکاتێ دۆستایەتی کەوتە نێوان و بیانەیی بوو بەیەکێتیی و هەرا و هەڵلای جیایی و دوولایەنی لە ئارادابوو، ئەم چەشنە لالانەوە و نووسینەوەی ئەم نامانە، لە داب و باسی دۆستایەتی و یاسای یەکلایەنیدا ڕێگەی پێدەدرێ و باوە و دژ بەشێوەی ئاکاری پاشایانی دێرین و گەورە و بیرچاکان نییە و ئەگەر جوانیش شیی بکەینەوە، تکایەک لەمە بچووکتر نابێت، کە گەورەپیاوانی دەوڵەتی پایەبەرزی عوسمانی، ئەوەی بەسووکایەتی کردن بەخۆیانی دەزانن، بەسووکایەتی کردن بەم دەوڵەتەشی بزانن و لەبەردەم پیادەکردن و ئەمر پێکردنیدا، جیاوازییەک لە نێوان هەردوو دەوڵەتدا دانەنێن؛ کە بەیەکەوە یەکدڵ و دڵپاکن.

بۆیە دەبێ ئەو جەنابە، ئەم کارە بەئەرکی سەرشانی خۆی بزانێ. ئەگەر خوای میهرەبانیش بیەوێت، زۆر زوو ئەنجامی بدات و بەگورجی وەلامەکەی عەرز بکات و بەئەرکی خۆی بزانێت[٨٢] .

دیسان عەبباس میرزا لە نامەیەکی تریدا، کە هەر بۆ «رەئووف پاشا»ی نووسیوە، سەبارەت بەهەمان کێشە ئاگاداری کردۆتەوە، کە «حسێن خانی بێگلەربەگی ئەریوان» راسپێردراوە ئەم کارە ئەنجام بدات و سەرئەنجامەکەیشی وەربگرێتەوە، کە ئەمە دەقی ئەو نامەیەی عەبباس میرزایە:

٨٢- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی همایۆن- ژمارە: E -٣٧٠٩٤ .

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٢

بابەت: گۆڕین و دەستکاری بڕێک لە پەیماننامەکە

مێژوو: ١٢٣٩ کۆچی ، ١٨٢٣ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تأریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: ٥١

نامەی عەبباس میرزا
بۆ: محەمەد ئەمین رەئووف- والی ئەرزەڕۆم

...[٨٣] ئەگەرچی هەستی هومایۆنانەی خاوەن شکۆ، لەحاند ڕێکەوتننامە پیرۆزەکەدا لەوپەڕی سەرودڵخۆشییدایە و بەڕەزامەندییەوە بەندەکانی هەموو ڕێککەوتننامەکەی، بەئیمزای شیرینی سەروەراندووە... بەڵام لەمەڕ ئێلی «بابان» و بڕێک شتی بچووکی تردا، کە لە ئاستی شان و شکۆی دەوڵەتی بەڕێزدا نییە، چەند رەخنەیەکی سەروەرانەی فەرمووە و میری میرانی مەزن و هێژای پایەبەرز و...[٨٤] سەرداری زۆر بەڕێز و بوێر: حسێن خانی بێگلەربەگی ئیرەوان، کە بەچاوپاکی و هزرڤانی ناسراوە و بەئێوە نزیکە؛ لەلایەن دەوڵەتی پایەبەرزەوە، بۆ روونکردنەوەی ئەم مەبەستە و بەئەنجام گەیاندنی ئەم کارە خێرە، فرمان پێکردووە.

*هەروەها پایەبەرز، شکۆمەند و بەختەوەر، پاڵاوتەی ئەعیان و شێران: ئاغا مستەفای **وەقائیع نیگار**ی پێشووشمان بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە و وردەکارییەکانی ئەم کارە، دەستنیشان کردووە.*

ئاشکرایە ئەو بەڕێزە، لە ئەنجامدانی سەرلەبەری کارە باشەکاندا هەموو بایەخ و تین و هەستی چاکەخوازیی خۆی، لەپێناوی خێری هەردوو دەوڵەتدا تەرخان کردووە و بەهۆی ئەو نیازە خێرە و چاکەی کەلەودا شک دەبرێت؛ لەو شتە بچووکانەدا، کە لە بەرامبەر پتەوبوونی هەردوو دەوڵەتدا، زۆر بچووک و لاوەکین و لە پێناوی یەکێتیی و یەکخستنی دوو

٨٣- کۆمەڵێک رستەی فش و فۆڵی باوی نامەکاریی نێوان شا و سوڵتان و سەرانی دەرباری دەوڵەتانی ئەو سەردەمەیە.

٨٤- ئەمیش هەر کۆمەڵێک رستەی پڕ لە ستایشی پێش ناوهێنانی کەسێکی ناو نامەکەیە.

دەوڵەتی شکۆداردا، تەقەللا و ڕەنجی زۆری کێشاوە و چونکە لە دەستپێکی ئەم کارە خێرە بەتەقەللای ئەو جەنابە هاتۆتە دی، دەبێ دوایی پێهێنانەکەیشی دیسان هەر لەبەردەست خۆیدا بێتە ئەنجامدان و پەلەبکات و هەر بەم زووانەش ئیمزای پەیماننامە موبارەکەکە، لەتەک باڵوێزدا، لەلایەن ئەم دەوڵەتەوە بۆ دەرباری ئەو گەورەجێگایە، بەڕێ دەکرێت.

بۆ سەرلەبەری دنیاش روون و ئاشکرایە، کە لە باسکردنی ئەم بەندانەی ڕێککەوتننامەکەدا، جگە لە لەبەرچاوگرتنی چاکەی دەوڵەتی پایەبەرز، مەبەستێکی تری تێدا نییە و پەیمانی دۆستایەتی کردنی هەردوو دەوڵەت دەچەسپێ... بەیاریدەی خوا لەمەودواش بەردەوام لە داروبار ئاگادارمان دەکاتەوە. الخاتمة بالعافية[85].

***

پێدەچێ عەبباس میرزا بۆ خۆ دەربازکردن لەو گلەیی و ڕەخنەیەی سەبارەت بەبەندی یەکەمی ڕێککەوتننامەی ناوبراو، لەلایەن فەتح عەلی شاوە لێی گیراوە، زۆر تەنگەتاوی کردبێ و داوای لە هەندێ لە گەورە بەرپرسانی تری دەرباری قاجاری کردبێت، تا ئەوانیش بۆ هەمان مەبەست و گوشاری زیاتر و چاو پێداگێڕانەوە و چاککردنەوەی ئەو بەندە؛ نامە بۆ سەرانی دەرباری عوسمانی بنووسن، وەک ئەم دوو نامەیەی کە «محەمەد حسێن خان»ی سەرداری ئیرەوان، بۆ «ڕەئووف پاشا»ی والی ئەرزەڕۆم و والی قارس نووسیون:

نامەی یەکەم:

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٣

بابەت: گۆڕینی بڕێک لە بەشەکانی ڕێککەوتننامەکە

مێژوو: ١٢٣٩ کۆچی ١٨٢٣ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: ٥٢

٨٥- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: g- ٣٧٠٩٤ .

نامەی محەمەد حسێن خان[86]- سەرداری ئیرەوان بۆ: ڕەئووف پاشای والی ئەرزەڕۆم

... دوای پتەوکردنی بنەماکانی دۆستایەتی و پاکێتیی، لەسەر لاپەڕەی یەکلایی بوونەوە دەنووسرێت، کە:

ئەگەرچی لە بەدیهێنانی ڕێکەوتننامە موبارەکەکەدا، هەستی سۆزداریی ڕووناکی هومایۆنانەی شاهەنشاهی (گیانم بەقوربانی بێ) زۆر ئاسوودە و سەرودڵخۆش بووە و هەموو بەندەکانی ڕێکەوتننامەکەی ئیمزا کردووە؛ بەڵام لەمەڕ ئێلی «بابان» و بڕێک شتی بچووکی دیکەدا، کە لە ئاستی شان و شکۆی دەوڵەتی پایەداردا نین، ڕەخنەیەکی شاهانەیان لە حەزرەتی نایب سەڵتەنەی مەزن فەرمووە، چونکە ئەعیانی ئێلی بابان تکا و داخوازییان لە شاهەنشا کردووە، کە سپاردنەوەی ئێمە، بەقۆڵ بەستراویی، بەدەوڵەتی عوسمانی، لە مروەت دوور و پێچەوانەی غیرەتی شاهانەیە. لەبەرئەمە، سەبارەت بەوەلیعەهدیش قسەیەک کراوە، کە ئەگەر لەبەرامبەر ئێلەکانی سیپەکی و حەیدەرانلوو-شدا پێداگرییەک نەکراوە، لەبەرئەوە بووە کە ئەوان خۆیان پەنایان بۆ دەوڵەتی پایەبەرزی عوسمانی بردووە، بۆیە بەوێ دراونەتەوە... لە بەرامبەر ئەمەدا ئێلی بابانیش کە پەنایان بۆ دەوڵەتی بوێرمان هێنابوو، دەبووایە، ئەوانیش (دەوڵەتی عوسمانی) لەم ڕووەوە پێداگرییان نەکردبایە..

بەم هۆیەوە، هێژا، پایەباڵا، جوامێر و هاوڕێی بەختەوەریی، پاڵاوتەی هەموو ئەعیانەکان: ئاغا مستەفای وەقائیع نیگاری حەزرەتی گەورە، کراوەتە نوێنەر و بۆگەیاندنی نامەی موبارەک و ڕوونکردنەوەی وردەکارییەکانی ئەم باسە، دەستنیشان و ڕەوانەی لای ئەو جەنابە کراوە. دیارە ئەو جەنابەش لە ئەنجامدانی هەموو کارێکی خێر و ڕەچاوکردنی چاکەی هەردوو دەوڵەتی مەزندا، کاری ئاشکرا و بەرجەستەی دیارە و هەر

٨٦- حسێن خان (١٧٠٣-١٨٢٩ز) کوڕی محەمەد خانی قاجار، بێگلەربەگی ئیرەوان-ە. لە سەرەتادا لای فەتح عەلی شا، لە شیراز و دواتر لە ڕۆژگاری سەڵتەنەتی فەتح عەلی شادا، کرایە حاکمی خۆراسان و ساڵی ١٨٠٦ز- کرایە سوپاسالاری هەموو ئێران و سەرئەنجام بووە سەرداری ئیرەوان. ساڵی ١٨٢٨ز- دوای تێکشکانی ئێران لە بەرامبەر رووسیادا و داگیرکردنی ئیرەوان لەلایەن رووسیاوە هاتەوە ئێران و سەرلەنوێ بۆ خوراسان نێردرایەوە و دواتر هێنرایەوە تاران و لە تەمەنی (٩٠) ساڵیدا مرد.

لەشک بردنی ئەو گیانی چاکەخوازییەش کە تێدایەتی، لەم کارە بچووک و لاوەکییانەدا، گیانی دۆستایەتی و یەکێتیی هەردوو دەوڵەتی شکۆدار دەنوێنێ و ئەوپەڕی تەقەللای خۆی دەدات... دڵنیاین دوای گەیشتنی پایەبەرز و گەیاندنی فرمانەکانی وەلیعەهدی گەورە و پەیامەکانی ئەم دۆستەش، شێلگیرانەتر تێهەڵدەچێ و بۆ بەئەنجام گەیاندنی ئەم کارانە، گورجوگۆڵیی زیاتر دەنوێنێ؛ تا بەخێرایی بگەڕێتەوە و ڕێککەوتننامە مویارەکەکەش لە بارەگای گەورەوە رەوانە دەکرێ و رۆژانەش هەواڵی تەندروستی شەریفتان و کارگێڕانی ڕێککەوتننامە دەپرسین[٨٧].

نامەی دووەم:

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٤

بابەت: ئێلی بابان و دەستکاری کردنەوەی هەندێ خاڵی ڕێککەوتننامەی ئەرزەڕۆم

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: ٥٤

مێژوو: ١٢٣٩ کۆچی، ١٨٢٣ز

نامەی محەمەد حسێن خان- سەرداری ئیرەوان بۆ: حسێن پاشای پارێزگاری قارس

هەمیشە ئەستێرەی تەمەن و دەوڵەتی ئەو جەنابە جوامێرە، هەر بەرز و درەوشاوە بێت... خاوەنی جێگەی بەرز، هاوڕێی سەروەریی و شکۆ و هاودەمی سەرکەوتن. خوا هەر گەورەیی بەردەوام بکات.

... دوای بەچەپک کردنی بۆن و بەرامەی دوعا و دوای پاراو بوونی چیمەنی تەنیایی و پایەبڵندیی، لەسەر لاپەڕەی داخوازیی دەنووسرێت، کە: لە باشترین و شیرینترینی کات و ساتەکانمدا خەریکی خوێندنەوەی نامە دۆستانە و دڵشادانەکەی هێژا و بەڕێز: بورهان ئاغا تاتاربووم، کە تیایدا لە درەنگ گەیشتنی نێردراوی دەوڵەتی بوێرەوە هاتبوو، کە تەتەرەکەیان لەشاری ئیرەوان راگیرکردووەو تەتەرێکیشیان بۆ پرسیار و لێکۆڵینەوەی ئەم راگیرکردنە، بۆ دارولسەڵتەنەمان ناردووە... لەم کاتانەدا

٨٧- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: D-٩٤-٣٧٠ .

کە گەڕاونەتەوە و پرسیار و وەڵام و نامەکارییان لەو بارەیەوە کردووە، نێردراوێکیش لای دۆستدارەوە گەیشتووە و ئاگاداری چۆنێتی رووداوەکە بووە. شتەکەش بەجۆرێکە، کە حەزرەتی خاوەن دەسەڵات و وەلی نیعمەتم، وەلیعەهدی گەورەی سەڵتەنەت، لوتفنامەیەکی کردۆتە شانازیی ئەو برا شیرینە و فرمانیان بەپایەبەرز: «میرزا ئەحمەد» فەرمووە، تا ئەوانیش بنە داوەر و بابەتە دەستنیشانکراوەکان، هەقی خۆیان بدرێتێ، کە وەک چۆن بیری گەش و درەوشاوەی بەرزیان بۆی چووە.

لە راستیدا لەلایەن پایەبەرزی خێرخواز و قیبلەی عالەمەوە، بڕێک داخوازیی فرمانیان لەبارەی ئێلی «بابان»ەوە فەرمووە، کە بەگوێرەی ئەوە، حەزرەتی وەلی نیعمەتم: وەلیعەهدی زەمان بەو برا بەڕێزەی راگەیاندووە... ئەو برا بەڕێزەش دەبێ ئەوپەڕی تەقەللای بدات، تا ئەو داخوازییە بچووکە دیاریکراوە، بەباشیی گوێی پێ بدرێ و رێگەی دڵ رازیکردن و ئەنجامدانی بگرێتەبەر و هەر رێگە چارەیەک، کە سەڵتەنەت بڕیاری لەسەرداوە؛ بەئەنجام بگەیەنرێت.

لەبارەی ڕێککەوتننامە پیرۆزەکەشەوە، کە مۆری شەریفانەی خاوەن شکۆ، شوێنەواری شەرەف و گەورەیی لەسەر زیادکردووە، گەیشتۆتە دارولسەڵتەنەی تەورێز و هەر لەم رۆژانەشدا لەوێوەوە بۆ ئیرەوان چووە و بەڵام لەوێ راگیراوە و چاوەنواڕی وەڵامنامەی جەنابت دەکرێ. لە دنیای دۆستایەتیشماندا چاوەنواڕی ئەوەت لێدەکەین زۆر بەزوویی تەتەرەکە پەشیمان و رەوانە بکەنەوە؛ کە بەگوێرەی خۆزگە و خواستی لایەنگرانی هەردوو دەوڵەتی مەزن، پتەوکردنی بنچینەی دۆستایەتی و زیاتر لەیەکتر نزیکخستنەوەیانە. ئەم خواستەش بەوە دێتەدی، کە رۆژانە، نامەی خێرخوازیی و گێڕانەوەی هەر جۆرە (...)[٨٨] داوا و رۆژ و رۆژگاریشتان بەدڵی خۆتان بێت[٨٩].

وەک لە مێژووی نووسینی ئەم نامانەوە دەردەکەوێ، ئەم نامە و نامەکارییەی نێوان دەرباری قاجاری و عوسمانی، لەسەر بەندی یەکەمی ڕێکەوتننامەی یەکەمی ئەرزەڕۆم کە تایبەت بوو بەکێشەی بابانەوە، لە مێژووی ئیمزاکردنی ڕێکەوتننامەکەوە تا دوایین نامەکانی ئەم چەند بەڵگەنامەیە؛ ماوەی ساڵێکی تەواویان خایاندووە... واتە: لە ماوەی

٨٨- ئەو چەند وشەیە نەخوێندراونەتەوە.

٨٩- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: B/ ٣٧٠٩٤ .

ئەو ساڵەدا دەرباری قاجاری بەردەوام داوا لە دەرباری عوسمانی دەکات، تا چاو گێڕانەوەیەک بەبەندی ناوبراودا بکاتەوە... بەڵام وەک دیارە دەرباری عوسمانی، سوورە لەسەر مانەوە و دەستکاری نەکردنی هەموو بەندەکانی پەیماننامەکە و بەهیچ شێوەیەک رازی نەبووە هیچ ئاڵوگۆڕێک لە دارشتنی ماددەکانی رێککەوتننامەکەدا بکات... تا لە دواییدا ئێرانیش بەهەمان شێوە و دارشتنی بەندەکانی رێککەوتننامەکە، رازی بووە و دەربەستی چارەنووس و گلەیی میرەکانی بابان نەبووە... بەڵام دەربەستی ئەوە بووە، بەشێوەیەکی تر بەرژەوەندییەکانی لە کوردستاندا بپارێزێ و درێژە بەئەنجامدانی سیاسەتی پێشینەی خۆی بدات.. لەم هەلومەرجەدا «مەحموود پاشا»، کە لەهەموو میرەکانی تری بابانی سەروپێوەندی پتەوی لەگەڵ دەرباری قاجاریدا هەبووە و لەم کاتەشدا خۆی لە ئێران بووە (١٨٢٤ز)و (رەنگە کەم و زۆرێکیش دەنگوباسی ئەم نامە گۆڕینەوانەی بیستبێ)، تووشی پەژارە و دڵەڕاوکێ و بێ هیوایی بووە بەرامبەر دەرباری قاجاری و بەرامبەر چارەنووسی خۆی، بۆیە نامەیەکی پاڕانەوە ئامێزی، بە خالید بەگی ئامۆزایدا بۆ داود پاشای والی بەغداد ناردووە، تا لێی ببوورێ و رابردووی لە بیر بکات، کە ئەمە دەقی ئەو نامەیەیە:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢٥

بابەت: داوای لێبووردن و بەخشین

مێژوو: ١٠ربیع الاول ١٢٤٠ کۆچی، (١٨٢٤/١١/٣ز)

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)

بەرگی: دووە. لاپەڕە: ٦٦

نامەی مەحموود پاشای بابان بۆ داود پاشای والی بەغداد

جێی هیوای نۆکەران، داڵدە و پەناگە

مەبەست لە ناردنی هێژایان: سەیید مەحموود و سەیید محەمەد بەرەو دەروازە، بەدابی ئەو شیفاعەتە بوو، کە دەروازەی مەرحەمەت و چاودێریی حەزرەتی ئەولیای نیعمەت، بەڕووی نۆکەراندا بکرێتەوە... لەو روانگەیەشەوە کە لێبووردن و چاوپۆشیی، لە تاوان و کاری چەوتی نۆکەران، هەر لای ئەولیای نیعمەتانەوە بووە. بۆیە دەرگای لێبووردن

کرایەوە. سوپاسیش بۆ خوا، کە (أذهب عنّا الحزن)[٩٠] وسلب من المحن.

سەرئەنجامیش راستگۆیی لەسەر ئەم نۆکەرەی پێویست کرد، تا یەکێک لە نزیکان و خزمانی خۆی (کە دەسەڵاتی ژیان و مردنی ئەم نۆکەرەی هەیە)، بەدابی دەخاڵەت، بەرەو دەرگای لێبووردن و بەخشین پیشەی حەزرەتی وەلی نیعمەت ناردووە. بۆیە پایەبەرز: خالید بەگی ئامۆزای خۆی و لەباتی خۆی، بەناوی دەخاڵەتەوە، رەوانەی دەروازەی لێبووردن و بەخشینی بێ بڕانەوە؛ حەزرەتی وەلی نیعمەت کردووەو سکاڵانامەیەکی راستگۆیانەیشی بەنیازی لاڵانەوە و پاڕانەوەوە بۆ بەر بارەگای سەرچاوەی رووناکیی نووسیوە:

(أز إبتدای دور آدم، تا بەعهد پادشاه
از بزرگان عفو بوده است، از فرودستان گناه)[٩١]
لە سەرەتای رۆژگاری ئادەمەوە تا سەردەمی سوڵتان
لە گەورە و مەزنان لێبووردن بووە، لەژێر دەستانیش تاوان

سکاڵا و ئومێد و تکا و هانای ئەم نۆکەرە، لە بەرپێی مەرحەمەت ئامێزی وەلی نیعمەتدا، بۆ ئەوەیە: کە بەڕاستیی و بەیەکجاریی، سەبارەت بەم نۆکەرە دێرینە و کۆیلە راستگۆیە، بەجۆرێک بەڕوون و بەئاشکرایی بیفەرموون، کە قەڵەمی چاوپۆشیی و لێبووردن و بەخشینی یەکجارەکیتان، بەسەر لاپەڕەی تاوانەکانی ئەم نۆکەرە دڵسۆزەتاندا بکێشرێ و ئەم نۆکەرە بەشێوەیەکی وا بکەوێتە بەر فرمانی بەخشین و لێبووردنتان، تا بۆ دوور و نزیکان و تورک و تاجیک-یش روون و ئاشکرابێت، کە حەرزەتی ئەولیای نیعمەت، لە بەرامبەر گوناحکار و خەتاکار و تاوانبارێکی وادا، چاوپۆشیی و لێبووردنێکی وای نیشان داوە، کە ببێتە ویردی سەر زمانی ئەم رۆژگارە و بۆ داهاتووش ببێتە داستان و پەند.

لەوە زیاتر بێ ئەدەبیی ناکەم و ئەمری خوا بەجێ دەهێنم.

مۆر: أفوض امري الی الله، عبده: محمود[٩٢].

٩٠- سورەتی «فاطر»، ئایەتی ٣٤ .

٩١- بەیتێک شیعری مەولەوی رۆمییە.

٩٢- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: E- ٣٧٢٢٠٢ .

بەڵام (٤) ساڵ دوای ئەم نامەیەی مەحموود پاشا و دوای ڕێکەوتننامەی یەکەمی ئەرزەڕۆمیش، کە دەبووایە ئیتر ئێران دەست لە کاروباری بابان هەڵبگرێ و پێوەندیی لەگەڵ میرانی باباندا نەمێنێ؛ کەچی وەک بەڵگەنامەکان دەری دەخەن، پێوەندی نێوان دەرباری قاجاری و میرنشینەکانی بابان، وەک خۆیەتی و لەشکر و سوارەی بابان لەدوا جەنگی ئێرانی، رووسی (١٨٢٦-١٨٢٨ز)دا بۆ پشتیوانیی لە ئێران، بەشداری جەنگەکە بوون و بەپێی بەڵگەنامەیەک دەبووایە مەحموود پاشا، بەگوێرەی بەڵێنێک کە پێشتر بە «عەبباس میرزا»ی داوە، هەندێ سوارەی تری بابانی، بۆ بەرەکانی جەنگەکە و یارمەتیدانی ئێران بنێرێ؛ کە عەبباس میرزا لەم بەڵگەنامەیەدا، داوای بەجێهێنانی بەڵێنەکەی مەحموود پاشا و داوای ناردنی سوارەکانی بابان دەکات، کە ئەمە دەقی ئەو نامەیەی عەبباس میرزایە، بۆ مەحموود پاشای بابان:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٤

بابەت: نەگەیشتنی سوارەی بابان

مێژوو: ٦ی ذیقەعدەی١٢٤٢کۆچی (١٨٢٧/٦/١ز)

سەرچاوە: اسناد ومكاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)

بەرگی: دووەم

لاپەڕە: ٨٦

فرمانی عەبباس میرزا
بۆ: مەحموود پاشای حاکمی سلێمانی

فرمان بەوە گەیشتووە، کە: لە شکۆ و بەرزیی بەهرەدار، گەورە و مەزن نەژاد، دلێر و رەگەز پاک، سەربەرز و بێباک، یەکرەنگ و دەسەڵات چاک، میری میرانی گەورە، جەنابی مەحموود پاشای حاکمی سلێمانی و شارەزوور و کۆیە و هەریر... کە لەژێر چاودێریی خاوەن شکۆ بەشدار بووە... بزانێت کە:

*بڕیاری ئەو پایەبەرزە، خۆشەویستە ئەوەبوو؛ کە سوارەی «بابان» بەجۆرێک بەڕێ بکات، تا لە (دووەمی مانگی شەوالدا، **١٨٢٧/٤/٢٩ ز** بگەنە هاوئاوزەنگییانی خاوەن شکۆی بەختەوەر... بەڵام تا ئێستا. کە رۆژی هەینی، شەشەمی ذیقەعدەیە، سوارگەلی ناوبراو، نەک هەر نەگەیشتوون، بەڵکو هیچ شوێنەوارێکیش لە هاتنیان دیار نییە... بۆ پایەبەرزێکیش کە لافی یەکرەنگیی و یەکدڵیی لێدەدا... خۆی بەپاک و راست دادەنێ... لە کاتێکی وەهادا، شتی وای لێ ناوەشێتەوە؛ کە تا ئێستا سوارەکانی خۆی، وەک چۆن بڕیاربوو؛ نەناردبێت!..*

بۆیە پێمان وایە ئەو بەرێزە، لە راپەڕاندنی کارەکەدا، ئەوپەڕی خۆ نەبانکردنی نواندووە... بۆچی دەبێ ئەو پایەبەرزە، لەم کاتەدا لە بەجێهێنانی ئەم خزمەتەدا، کە قازانجی دنیایی تێدایە و هۆی زیادبوون و پتەوبوونی دینێتی؛ خۆی ببوێرێ!؟ [٩٣]

بەکورتی بەیاریدەی خوا، رۆژی هەشتەمی ئەم مانگە، سوارەی پیرۆزی بەڕێز، لە تەورێزەوە بەڕێ دەکەوێ... قشوونی هەموولایەک، بۆ هاوئاوزەنگیی هەمیشە سەرکەوتوو هاتوون؛ جگە لە سوارەی (بابان)، کە هێشتا نیشانەیەک لە هاتنیان دیارنییە..

هەڵگری نامە، کە ئەم فرمانە بەرزەی پێیە، رەوانەمان فەرمووە. لای ئەو پایەبەرزەوە رادەگەیەنین، کە ئەگەر ئەو پایەبڵندە، سوارگەلی بڕیاردراوی خۆی دەنێرێت؛ بەگەیشتنی ئەم فرمانەی ئێمە، رەوانەیان بکات و وا ئەمریان پێبکات، کە بەگورجی و بەپەلە رێ بکەون و بگەنە هاوئاوزەنگیی خاوەن شکۆ... خۆ ئەگەر لەلایەن ئەو پایەبەرزەوە، هۆیەک هەبێت، دیارە پایە باڵا: محەمەد حەسەن بەگی غوڵام، پێشخزمەتەکەی لای جەنابتان لەوە زیاتر راگیرنەکات و رەوانەی ریکابی خاوەن شکۆی بکاتەوە و بەئەرکی خۆی بزانێت[٩٤].

***

دوای بڕانەوەی دوا جەنگی ئێرانی- رووسی (١٨٢٦-١٨٢٨)، کە لە (١٨٢٨/٢/٢٢)دا بەرێکەوتننامەی (تورکمانچای) دوایی پێهێنرا، هەمان شەوی دوای ئیمزا کردنی ئەو رێککەوتننامەیە، عەبباس میرزا نامەیەکی بۆ مەحمود پاشای بابان نووسیوە، تیایدا ئاگاداری دەکات کە رێکەوتننامەی لەگەڵ رووسدا ئەنجام داوە و داوای لێدەکات هەواڵی رێکەوتننامەکە بەخەڵک رابگەیەنێ:

٩٣- ئەمە نیشانەکانی ئاشکرای ئەوەیە، کە مەحموود پاشا لە بەرامبەر ئەم داوایەی عەبباس میرزادا، نەیویستووە سوارەی کورد بۆ ئەو جەنگە بنێرێ.

٩٤- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: ج/١٨.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٠

بابەت: ڕێکەوتننامەی ئاشتبوونەوە لەگەڵ ڕووسدا

مێژوو: ٦ی شەعبانی١٢٤٣کۆچی (١٨٢٧/٢/٢٢ز)

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: ٩٦

فرمانی عەبباس میرزا
بۆ: مەحموود پاشای حاکمی سلێمانی

حوکمی خاوەن شکۆ بەوە گەیشتووە، کە: پایەبەرزی جێگە باڵا، مەزن و سەربڵند و پەناگا، ڕەگەز جوامێر و زانا، لە مەبەست و ئامانج بەئاگا، میری گەورەی میران، حاکمی شارەزوور و بابان، بەلوتفی بیری پیرۆزی سامدار و هێژا، ئومێدەواریێت و بزانێت، کە:

لە قۆناغەرێی «تورکمانچای» [٩٥]دا، سەرکردەی ڕووس، بەخزمەتمان گەیشت و کۆبوونەوەی ئاشتی پێکهات و کاری «ڕێکەوتن»، بەمویارەکیی بەڕێوە چوو... ئاشتینامە لەلایەن نوێنەرانی هەردوولاوە مۆرکرا... ئەمشەویش کە شەوی هەینی: ٦ی مانگە، گەیشتووینەتە ئەنجام.

دەبوایە ئەم مژدەیەمان بۆ دانیشتوانی ئەو ناوچانە بناردایە... لەبەرئەوە پایەبەرز: فەرۆخ خان-ی پێشخزمەتمان راسپارد و ئەو ناوچانەمان بەڕوونکردنەوەیەکی جوامێرانە سەربەرز کردەوە..

ئەو مەڵبەندەش ئەم هەواڵی خێرە، بەهەموو خاکی ئەو وڵاتانە رابگەیەنێ و هەموو کەس لە دڵۆڤانیی و میهرەبانیمان ئاگادار و دڵخۆش بکات... دڵنەوازییمان بەلێبوڕێژیی و ئەرکی خۆی بزانێت. [٩٦]

***

٩٥- تورکمانچای: گوندێکە لە نزیک تەورێز.

٩٦- مەبەست لە: باسکۆڤیچ-ە.

سەرنج: لە ساڵی ١٨٢٨ز-دا، سەرکردەی ڕووسی «باسکۆڤیچ» لە ڕووباری (ئاراس) پەڕییەوەو هاتە ناو خاکی ئازەربایجانەوە.. لە ماوەیەکی کەمدا «تەورێز»ی داگیرکرد و داگیرکردنی تەورێزیش بووە هۆی لێک پچڕانی هێڵەکانی پێوەندی عەبباس میرزا و پایتەخت و مەڵبەندی شارەکان.

بۆیە بەرەو پایتەخت کشانی هێزی ڕووس، عەبباس میرزای ناچارکرد مەرجەکانی ئاشتی قبووڵ بکات. بۆ =

مەحموود پاشای بابانیش بەپێی فرمانەکەی عەبباس میرزا، بابەت و ناوەڕۆکی نامەکەی عەبباس میرزا، دەکاتە نامەیەکی خۆی بۆ «سەیید مەحموود، موفتی کەرکووک»، تا لە ڕێگەی ئەوەوە هەواڵی ڕێکەوتننامەکە، بەکاربەدەستانی بەغدادیش بگات:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٢

بابەت: ڕێککەوتنی ئێران و ڕووس

مێژوو: ٢٤ی شەوال ١٢٤٣کۆچی، ١٨٢٨/٥/١٠ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: ٩٨

نامەی مەحموود پاشای بابان
بۆ: سەیید مەحموود ئەفەندی- موفتی کەرکووک

جەنابی پایەبەرزی نازناو پیرۆز، سەرتۆپی زنجیرەی ساداتی مەزن و بەڕێز... برام سەیید مەحموود ئەفەندی، خوا دەوامی بدات.

دوای پێشکەشکردنی سەلامی بێ ئەندازە و بێ برانەوە، رادەگەیەنرێت، کە: پێشتر بۆ ئەو جەنابەم نووسیبوو: ناوبەناوێک هەواڵی وتووێژی ئاشتبوونەوەی نێوان ڕووس و ئێران، تازە دەبێتەوە... پیاومان ناردبوو، پوختەی هەواڵەکانمان بۆبهێنێ... هەرکاتێکیش هەواڵی ڕاست گەیشت، عەرزی دەرگای پایەبەرز دەکرێت.

ئەوانەی بۆ دەستخستنی هەواڵەکان ڕۆییبوون، هێشتا نەگەڕاونەتەوە.

بەڵام «فەرۆخ خانی موکری»، کە لەلایەن نایب سەڵتەنەوە هەواڵی ئاشتبوونەوەی بۆ هێناوین؛ لە ڕۆژی دووەمی مانگی ڕەمەزانی پیرۆزدا (١٨٢٨/٣/١٩ز) گەیشتووە و نامەیەکیشی پێگەیاندووین، کە باس لە ئاشتبوونەوە و ڕێککەوتنی تێدا نووسراوە... لە نامەکەی ناوبراودا وا

=ئەمەش: «ماکدۆناڵد»ی باڵوێزی ئینگلیز بووە ناوبژیکار و لە گوندی «تورکمانچای»، کە لەسەر ڕێگەی (میانە-تەورێز)دایە، بەئامادەبوونی عەبباس میرزا و قایمقام: میرزا ئەبولحەسەن خان و ئاسەف دەولە پێکهات.. سەرئەنجام نوێنەرانی هەردوو دەوڵەتی ئێران و ڕووس، لە (٥ی شەعبانی ١٢٤٣ کۆچی-١٨٢٨/٢/٢٢ز)دا، پەیماننامەی تورکمانچای-یان ئیمزاکرد.. بەگوێرەی ئەم پەیماننامەیەش، ئێران بەشێکی زۆری لە خاکی خۆی لەدەست دا.

دەردەکەوێ کە لە (٢٧ی شەعبانی ١٢٤٣ کۆچی، ١٨٢٨/٣/١٧ز) دا، سەرکردەی رووسی[٩٧]، شاری تەورێزی بەجێهێشتووە و رۆیشتووە... نایب سەڵتەنەش بۆ «مەراغە» چووە و لەوێوە هەواڵی ئەو ماڵ و خانووانەی بۆ تەورێز ناردووە، کە هێزەکانی رووس تێکیان داون... دوای تەواوبوونی مانگی رەمەزانیش بۆ تەورێز دەچێت... بناغەی کاری ئاشتبوونەوەکەش لەسەر ئەو رێوشوێنە دانراوە، کە ئەوبەری **ئاوی ئاراس**، هەمووی بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی رووس و ئەمبەریشی لەژێر دەسەڵاتی نایب سەڵتەنەدا بێت.

نووسراوەکەی فەرۆخ خان دەڵێت: جەعفەر قولیخانی کوڕی ئەحمەد خانی مەراغە، لەگەڵ سەرکردەی رووسدا رۆییوە... هەروەها میر ئەبولفەتح[٩٨]، کە پێشنوێژ و رابەری ئایینی خەڵکی تەورێزە، ئەو جەنابەش دیوێتی و دەیناسێت. ئەویش رۆیشتووە. پێویست بوو ئەم هەواڵە عەرزی دەرگای پایەبەرز بکرێت.

بەم جۆرە چۆنێتی بارودۆخ بەو جەنابە راگەیەندرا و ئەو نووسراوەش، کە هاتبوو، رەوانەکرا... تا بگاتە پێشگای نوورپرژێنی ئاسمان ئاسا، سایەی سەرم (کە خوا تەمەن و بەختی درێژبکات). هەرکاتێکیش پیاوەکانی خۆمان هاتنەوە و هەواڵی زۆرتریان هێنایەوە، عەرزی دەرگا دەکرێت، چونکە هەر لەسەر ئەو بەڵێنە، کە دراوە، پایەبڵند «قادر ئاغا» دێتە دەرگا و پارە دێنێت. بۆیە لەوە زیاترکات بەزایە نادەم و باسی رووداوەکان بەدوور درێژیی بەو دەسپێرم؛ کەئەگەر خوا بیەوێت، دێت و عەرزی دەکات.

ئیتر داوا لە ئێوەش ئەوەیە کە چۆنایەتی کاروبار بنووسنەوە. باقی دوعا و سەلام[٩٩].

***

لەم قۆناغە بەدواوە، ئیتر ململانێ و دوژمنایەتی و شەڕ و تێهەڵچوونی نەپساوەی نێوان مەحموود پاشا و سلێمان پاشای برای لەسەر دەسەڵات، دەست پێدەکات؛ کە لە زۆربەی ئەم شەڕ و تێهەڵچوونانەیاندا سلێمان پاشا بەپشتیوانیی لەشکری عوسمانی و

٩٧- مەبەست لە ژەنراڵ باسکۆڤیچ-ی سەرکردەی رووسە.
٩٨- مەبەست لە میر ئەبولفتوح، ئاغای میر فەتاحی موجتەهیدە، کە پێشەوای ئایینی شاری تەورێز و لایەنگرێکی سەرسەختی رووسەکان بوو.
٩٩- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ-خەتی هومایۆن- ژمارە: G-٣٦٨٠٣ .

مەحموود پاشاش بەپشتیوانیی لەشکری قاجاری شەڕ و دوژمنایەتی یەکترییان کردووە و لەشکری قاجاری و عوسمانییان بردۆتە سەر یەکتر و چەندان جاریش «سلێمانی»یان بەیەکتر چۆڵکردووە... وەک ئەو شەڕەی کە لە ساڵی(١٨٣٠ز)دا کردیان و مەحموود پاشا لە تەورێزەوە «قەهرەمان میرزا»ی کوڕی عەبباس میرزای لەگەڵ خۆی، بۆ داگیرکردنەوەی سلێمانی هێنابوو. لە گەرمەی شەڕ و تێهەڵچوونەکانیدا، داود پاشای والی بەغداد لە والێتی خرا و لە ئەیلوولی ١٨٣١ز، دا «عەلی رەزا کرایە والی بەغداد».

بەڵام شەڕ و کاولکاریی ئەم دوو برایە، جگە لەوەی وڵاتەکەی لە هەموو روویەکەوە پەرێشانکردبوو، لە هەمان کاتیشدا ئەوەندەی تر زەمینەی بۆ زیاترکردنی دەسەڵاتی قاجاری، لە میرنشینی باباندا ئامادەتر کرد. کە بە درێژایی ئەو شەڕو زۆرانبازییە، تا مەرگی فەتح عەلی شا (١٨٣٤ز)، هێزەکانی ئێران «سەربازگە- پادگان»ێکی هەمیشەییان لە سلێمانیدا داناوە[١٠٠].

ساڵێکیش بەر لە مەرگی فەتح عەلی شا، عەبباس میرزا لە (١٨٣٣ز)دا مرد و بەمردنی عەبباس میرزاش، پشتیوانێکی بەهێز لە دەست مەحموود پاشا چوو. چونکە عەبباس میرزا، کار و هیوای زۆری بەکوردستان مابوو، تا بەرنامەکانی خۆی تێدا پیادە بکات.

لە دوای مەرگی فەتح عەلی شا «سەربازگە»ی ئێرانی لە سلێمانیدا نەما و «سلێمان پاشا» سلێمانی گرتەوە و مەحموود پاشاش ئەم هەلومەرجەی وا هەڵسەنگاند، کە لەگەڵ سلێمان پاشای برایدا ئاشت بێتەوە و لە سلێمانیدا بەگۆشەگیریی و دوور لە سیاسەت بژی... بەڵام کەڵکەڵەی دەسەڵات هەر لە سەریدابوو.

لەم سەروبەندەدا عەلی رەزای والی بەغداد، بە ناوی یارمەتیدانی والی مووسڵەوە مەحموود پاشای بۆ مووسڵ نارد و لەوێش خۆی بە تەنیا دەستبەسەر گیرا و رەوانەی ئەستەمبووڵ کرا و بڵاوەشیان بەنۆکەرەکانی کرد (١٨٣٤)[١٠١].

١٠٠- لۆنگریک- ص,٢٥٠
١٠١- بابانی، عبدالقادر- تاریخ و جغرافیای کردستان (سیر الاکراد)- ص,١٥١